

Божо ЋОРИЋ*

ИДИОСИНКРАЗИЈА КАО ПРИНЦИП ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ

1. О западном Балкану, ка засебном и специфичном европском региону, писало се и говорило, последњих година, веома много и то превасходно у свјетлу евроинтеграција. Осим економских и политичких тема иницираних од стране Брисела и расправљаних на бројним конференцијама и састанцима, постоје и друге вруће теме овог подручја, а једна од њих је свакако и – језик. Да је то тако сведочи импозантан број разноврсних и разнородних, најчешће социолингвистички оријентисаних, књига, студија, расправа, чланака, те написа полемичке природе публикованих последњих година не само у земљама региона, већ и другдје. Језик је честа тема и у готово свим медијима, а о њему се воде разне врсте расправа и на странцима интернета. Одржавају се, на разним странама, и научни скупови посвећени језичкој ситуацију на том простору, а такав је, без сумње, и овај наш скуп. На једном од таквих скупова (прије 6 година) *језичка ситуација* оцијењена је као *конфузна*, *сложена*, па чак и као *безизлазна*, што се у језичкој пракси, на одређеном језичком простору, манифестује по моделу – „govori i piši kako ti je volja ili kako znaš i umiješ” (Вајзовић 2001, 87). Чини се, међутим, да оваква црна оцјена стоји помало у нескладу са очигледном чињеницом да људи на показаном простору сасвим добро језички комуницирају. Ако је *језичка ситуација* доиста конфузна, онда кривци за то очито нису милиони корисника језика, већ поједини лингвисти, односно назови-лингвисти који су своје потенцијале усмјерили на редизајнирање постојећег језичког стања по свом субјективном укусу. Њихову „лингвистичку” продукцију, а она уопште по квантитету није мала, карактерише, поред осталог, ненаучност, некритичност,

* Редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

непоузданост, површност, необразованост, политизованост, аматеризам, пуризам, прескриптивизам, национализам, мржња, нетолеранција, етноцентризам, лингвоцентризам и лингвонжењеринг. Понегдје бављење језиком постаје врло лукративно занимање, па се научници зачас преметну у лингвоалхемочаре. Иако знају да се језик у својим основним параметрима мијења *континуално*, они дјелују управо супротно – редукују вербалну комуникацију и тако кидају неопходну спону са културним вриједностима претходних генерација. Иако знају да су језички нивои неједнако захваћени мијенама, они мијењају све подједнако, дирајући чак и тако стабилне и конзервативне сфере какве су, рецимо, графија и ортографија. Иако знају (или би требало да знају) да прескриптивизам у лингвистици има изразито негативну конотацију, он им је основно мјерило дјеловања. Посебно знају бити инвентивни онда кад интервенишу у најдинамичнији и најотворенији систем – лексички. То је терен гдје своје „стваралачке” потенцијале исказују чак и познати и признати лингвисти, а за њима и њихови ученици, дијелећи при томе лексичко благо заједничког језика по принципу *или – или*, најчешће по свом личном нахођењу.

2. Зна се да језичка политика, по својој суштини, треба да буде усмјерена ка побољшању надрегионалне комуникације на неком језичком пространству. На српскохрватском језичком простору, међутим, језичку политику (или језичке политике) карактерише управо супротан тренд. У таквој језичкој политици (или језичким политикама) лако је препознати елементе који се најбоље могу представити и описати појмом *идиосинкразије*. Тај се термин, начелно, односи на случајеве јавно изражене антипатије према појединим ријечима (лексемама), али би се њиме могле обухватити и друге језичке појединости. У таквом тумачењу идиосинкразија обухвата двије појаве: а) *емотивно мотивисан негативан став говорника према неком језичком средству*; б) *подврсту језичког пуризма* (Скворцов 1967). Емотиван приступ показују обично лаици и мање образовани лингвисти, али ни позната научна имена нису имуна од тога. Звучи, на примјер, готово нестварно кад један познати лингвиста спочита својој колегиници што је употребила глагол *превазићи*, јер он није „наш” (Кордић 2004, 268). Идиосинкразија, наравно, није специфичност само ових простора, она је стални пратилац језичке политике на разном странама и у разним временима, а снага њена зависна је од улоге пуризма у одређеној средини. Покаткад и понегдје *идиосинкразија* поприма карактеристике важног, ако не и најважнијег принципа језичке политике. Актуелне прилике на српскохрватском језичком простору дају много потврда за овакав став. Неки лингвисти, наима, јези-

ком „ne smatraju ono što je u upotrebi, nego ono što izmisle u svojoj glavi” (Кордић, 2006 а, 220).

3. Стална мета свих језичких чистунаца одувијек су биле стране ријечи. Овај, у основи планетарни феномен, није мимоишао ни наше просторе. Довољно је, на примјер, прочитати старије наслове типа *Tuđica ma se udaljavamo od svoga naroda* (Бабић, 1956/57, 92), *Strane reči – smetnja sporazumevanju* (Stančić 1982/83, 97) или пак оштре констатације о томе како се такве ријечи „могу гонити из језика” (Белић 1932, 37) па да се види ниво антипатије према овом лексичком слоју. Тај вид идиосинкразије није, као што је познато, био равномјерно распоређен на цијелом српскохрватском простору, а савремена слика указује на то да је тамо гдје је и раније био доминантан, данас постао једна од основних полуга језичке политике. Занимљиво је, међутим, да ни однос према страним ријечима није увијек исти – неке могу бити више стране, него друге: тако је, рецимо, *дугме* непожељна лексема јер је турцизам, а *гумб* је пожељана, иако је ријеч о дијалектизму мађарског поријекла (Кордић 2004, 271). Према неким свједочењима ни велики писци нису били имуни на лексичку идиосинкразију. Често је, у оваквом контексту, спомињан Мирослав Крлежа, односно један дио из записа Енеса Ченгића у разговору са Крлежом, гдје писац ријеч *кашика* сматра непожељном јер је турског поријекла, а посебно се био обрушио на глагол *насути*, који је несрећни Ченгић употријебио а Крлежа реаговао ријечима: „Тај несретни глагол ‘насути’ повуци натраг, тако ти драгога Бога, и запамти већ једном, кава се точи, а расуте се ствари сипају”.¹ Ова врста ригидности и чистунства преноси се до данас у језичким савјетницима, иако је заправо ријеч о субјективном ставу који нема потпору у језичкој пракси (Кордић 2006, 196). О снази идиосинкразије у неким срединама показује и „prijedlog da se uvedu novčane kazne za upotrebu zabranjenih riječi.” (Кордић 2006 а, 218).

4. Има, по себи се разумије, у новије вријеме, с краја прошлог и почетка овог стољећа, веома много примјера лексичке идиосинкразије, коју овог пута карактерише унутарјезичка потрага за разликама сваке врсте, при чему је најбитније наћи отклон према лексеми из другог варијетета, не водећи каткад рачуна ни о основним принципима научне методологије. У неким срединама истиснут је поздрав *Здраво* као комунистички и партизански (Кордић 2006, 218), а ваљда и зато што звучи *срп-*

¹ Цитат је из књиге Енеса Ченгића *С Крлежом из дана у дан*, а овде је цитирамо према *Језику* 33, бр. 4, Загреб 1986, стр. 107

ски. Ријеч *понекад* прогони се такође као српска, а у замјену се нуди – *каткад*, умјесто *зезнути* препоручује се *зафркнути*, умјесто *провод* – *забава*, умјесто *познаник* – *знанац*, умјесто *ишчекивање* – *очекивање*, умјесто *допринијети* – *придонијети*, а заједно са овима иду и русизми и црквенословенизми, ваљда зато што их користе Срби па се умјесто *огромно* предлаже *големо*, умјесто *коначно* – *напокон*, умјесто *стварно* – *доиста* (*уистину*), умјесто *потом* – *затим* итд. (Штркаљ 2003). Ријеч је овдје, јасно је, о примјерима идиосинкразије у хрватској језичкој политици. Лично немам аспирација на то да износим било какве квалификације о тој и таквој политици: мислим да је то интерна ствар хрватских лингвиста. Али све до одређене мјере. Уколико се покаже да таква политика даје криве информације о српском језику, онда је реакција неопходна, прије свега због стране јавности. Кад један колега из Загреба, рецимо, напише у страниј публикацији како Хрвати имају ријеч *радознао*, а Срби *знатижељан*, читалац добија погрешну слику и о српском, будући да су у њему обје лексеме равноправне. (А судећи по Анићевом Рјечнику хрватског језика, исто је и у хрватском). Написаће он, такође, да према хрватској ријечи *архив* у српском стоји *архива*, а кад му се скрене пажња на то да у српском постоје обје ријечи и *архив* и *архива*, и то са различитим значењем, онда он реагује тврдњом: „*ako to i jesu doublete u srpskom jeziku, nisu u hrvatskom (...) hrvatski standardni jezik uopće ne poznaje riječi arhiva, pa onda naravno ni značenjske razlike između arhiva i archive*” (Прањковић 1999). Међутим, Анићев Рјечник хрватског језика има обје лексеме, и *архив* и *архива*, са прецизно наведеном семантичком дистинкцијом.² Казаће Прањковић да према хрватској ријечи *ваза* у српском долази *саксија*, а на констатацију да оба пара наведених ријечи припадају српском језику, и то са различитим значењима (прва је у њем. *Blumenvase*, а друга *Blumentopf*), онда се реагује констатацијом да се „*vaza i saksija razlikuju u srpskom, ali se ne razlikuju u hrvatskom standardu jer se u njemu u oba značenja rabi riječ vaza*” (Прањковић 1999). Признајем да нисам знао да је ријеч *ваза* у хрватском двозначна у показаном смислу. Погледао сам опет Анићев Рјечник и видио да се и у хрватској варијанти *ваза* дефинише као посуда за држање убраног цвијећа, као и у српском. Уз то, тај рјечник садржи и ријеч *саксија*.

5. Оваквих примјера језичке политике гдје се лексика раздваја по принципу *или* – *или* има доиста много, што се најлакше види у новијој лексикографској литератури, и не само у њој, наравно. Посебно мјесто

² Занимљиво је да је И. Прањковић један од уредника тог рјечника.

заузимају у развоју језичке културе тзв. савјетници у којима лингвисти „odbacuju ustaljene riječi i umjesto njih uvode novoizmišljene purističke izraze” (Кордић 2006, 202). Због свега тога не може ми бити свеједно како ће на прилике у српском језику гледати страни стручњаци. А да за бригу има основа види се, рецимо, по опсервацији Сњежана Кордић која је недавно, и независно од мене, учила код неких западних филолога „pojavu potpune lingvističke neobrazovanosti i pasivnog preuzimanja stavova balkanskih etnocentričnih filologa” (Кордић 2006, 228). Овај феномен и сâм сам запазио и о томе писао у чланцима под називом *Лингвоалхемичари и Српски језик у кривом огледалу компаративистике*. Наравно, није се у овој језичкој балканизацији лако снаћи ни људима са ових простора, а камоли странцима. Па ипак, ако већ желе и морају да пишу о језичкој ситуацији на Балкану, они не би смјели без резерве прихватати све што „домаћи” аутори пишу. И доиста, има страних колега који су препознали тенденциозно и квазинаучно у написима појединаца и на то реаговали на прави начин – аргументовано. Ипак, нашло се и оних који садржај написа преузимају здраво за готово. Отуда није чудо што ће један страни слависта, прихватањем става да у српском доминира префикс *sa-*, исконструисати примјере типа *саделовати*, *састићи*, умјесто регуларних облика *суделовати/судјеловати* и *сустићи* (Вајнбергер, 178), а прочитавши негдје да у српском језику према хрватском суфиксу *-ица* долази редовно суфикс *-ка* направиће и сам лексему *студентка* (Вајнбергер 2003, 173). Један други страни слависта, пошавши од уопштене и углавном нетачне информације о преминацији суфикса *-овати* у српском језику, направиће од именице *гаража* глагол *гаражовати* (Селимски 2003, 106). Вођен некаквом субјективном путањом, а можда и лоше прочитаном литературом, страни слависта ће у српском савременом лексикону, у поређењу са хрватским, видјети и ријечи као *демириџија*, *хаберџија*, *конаџија*, *ћифтарисати*, *ћордисати* (које савремени говорник уопште не познаје). Негдје ће неопрезни страни лингвиста прочитати да се српски од хрватског разликује и по ријечима са турским суфиксом *-лија*, које значе особу, па ће за примјер узети и лексему *дереглија*, која не значи особу, а и није турског, већ мађарског поријекла. Отуда не чуде идиосинкратичке опсервације типа: „Лингвистички то је *joш увијек* један језик.”³ Скрећем пажњу на израз *joш увијек* којим аутор очито изражава жал због чињенице да је то један језик. А да не би био *joш увијек један језик* каже се и ово: У независној Црној Гори *књижевни језик* треба стандардизова-

³ Из интервјуа Свена Менесланда подгоричкој Побједи.

ти и то је посао лингвиста.⁴ Оставићемо по страни чињеницу да сад користи термин *књижевни језик*, а скрећемо пажњу на сугестију да језик треба стандардизовати, као да језик није стандардизован прије сто педесет година. А ту стандардизацију, по њему треба да ураде лингвисти, као да нико други није заинтересован за језик већ само лингвисти и као да они не треба да се баве ничим другим него прескрипцијом.

6. Савремена социолингвистика располаже врло zgodном појмовно-терминолошком апаратуром коју идиосинкратичари обилато користе. У jednoј полемици са мном И. Прањковић ће казати како ”je glavni Ćorićev problem u tome što on uopće ne dopušta da se govori o hrvatskom standardu odnosno što za nj ... hrvatski standardni jezik zapravo i ne postoji... Ćorić misli kako je i na razini standarda riječ o jednom i jedinstvenom jeziku ...” итд. (Прањковић 1999). Међутим, у свом полемичком прилогу термине изведене од ријечи *стандард* готово уопште не користим. У вези са овим потањем скрећем пажњу на следећу констатацију: „Pod određenim društveno-ekonomskim i političkim uvjetima, nerijetko povezano s javljanjem svijesti o nacionalnom identitetu, u trenutku kad implicitna norma na širem području, najčešće državnom teritoriju, više ne može zadovoljavati komunikacijske potrebe, na osnovi te implicitne norme stvara se eksplicitna norma – to je jezični *standard* ili *standardni jezik*, a proces njegova stvaranja naziva se *standardizacijom*” (Шкиљан 1987, 148.) Дакле, *стандард* и *стандардни језик* су, по овом аутору, исто; до те језичке форме стиже се *стандардизацијом*. *Стандардизација*, тако произилази, постаје врло значајан појам у стандардологији. Без њега, видимо, нема стандарда, односно стандардног језика. Срећемо такве ставове и на другим мјестима: „Proces izgrađivanja jezičkih normi naziva se *jezička standardizacija*, a njegov rezultat je *standardni* ili *književni jezik*” (Бугарски 1996, 244). Или: „Konačan rezultat standardizacije standardni je jezik, ...” (Шкиљан 2002, 121).

7. Овакве дефиниције дају повода за закључак да се о стандардизацији може говорити само до момента настанка стандарда/стандардног језика. Судећи, међутим, по употреби овог појма у лингвистичкој литератури, види се да он представља неку врсту изговора за претјерану спољашњу интервенцију у језички систем, односно као кључни аргумент којим се потврђује изнесени став. Има, наима, основа за тврдњу да се умјесто цјеловите и објективне анализа неког језичког проблема као кључна подршка изнесеном ставу узима неки од назива (термина) са карактеристичним сегментом *стандард*. Уз такву, најчешће идосин-

⁴ Исто.

кратичну препоруку, стоји и позивање на цијелу науку о језику, односно на неку језичку институцију. О злоупотреби термина *стандард*, *стандардни језик* и сл. говорим у свом чланку *Злоупотреба једног лингвистичког термина*, гдје наводим комплетну аргументацију и показујем како је његова употреба доведена до апсурда. Овдје издвајам само неке сегменте. Тако се на једном месту тврди: „пошто се према *српском језичком стандарду* наш континент зове Европа, онда је потпуно природно да и назив новчанице Европске уније буде евро” (Списи, 27). Скрећем пажњу на синтагму *према српском језичком стандарду*, као да је у општем српском језику друкчије. Колико употребна овог комплекса термина може изазвати конфузије показује и сљедећи цитат: „Naime, današnja tri standardna jezika, hrvatski, bosanski i srpski, koji su lingvistički (ozbiljan znanstvenik neće imati dileme) jedan jezik, u svojoj su ranijoj fazi imali status varijanti (zajedničkog) standardnog (srpskohrvatskog / hrvatskosrpskog) jezika, odnosno status ‘nevarijantne varijante’ (bosanskohercegovačka realizacija standarda od 70-godina uglavnom nazivana standardno-jezičkim izrazom).” (Хаџиефендић, 275-276). Остаће заувјек нејасно и необјашњиво како *три* може да буде *један*, односно како *један* може бити *три*, као и то по којим критеријумима нешто што је доскора било *варијанта* сад јесте *језик*.

8. Већину страних научника, кад пишу о језичкој ситуацији на Западном Балкану, карактерише објективност и неутралност јер се, поред осталог, очекује „*da je znanstvenik iz zapadnoevropske zemlje obrazovan po svjetskim standardima, da je upoznat sa spoznajama koje su odavno temeljne u općoj lingvistici, jer njemu je lako pristupačna sva zapadna literatura*” (Кордић 2006 б, 228). Али није увијек тако. На питање новинара знају ли људи на овим просторима шта значи појам *стандардни језик* један лингвиста ће одговорити да не знају и додати: „Језик у јавној употреби у Црној Гори треба звати стандардни језик и тачка”.⁵ Коментар овоме не би био потребан, кад би аутор ове несувислости и сам знао шта је то стандардни језик. Наиме, на другом мјесту у истом интервјуу казаће да у Норвешкој постоје два *стандардна књижевна језика*. Он, наиме, преферира термин стандардни језик, дистанцира га од термина *књижевни језик*, а онда на то заборави па направи контаминацију у виду *стандардни књижевни језик*. Да термин *стандард* може постати покриће за сваки идиосинкратични nonsens, показује и сљедећи цитат: „Распадом Југославије није се

⁵ Свен Менесланд у интервјуу листу Побједа.

распао заједнички српскохрватски стандард, јер га није ни било, али се распао заједнички босански стандард” (Менесланд 2001, 20).

9. Идиосинкразија на српскохрватском језичком простору манифестује се, како смо видели, на више начина, уз неједнак интензитет у појединим срединама. Најекстремнији вид идиосинкразије присутан је у оквирима хрватске језичке политике где је на дјелу специфичан облик лингвоинжењеринга усмјереног првенствено ка отклону према тзв. србизмима, али и према страниј лексиси уопште. Идиосинкратичких потеза има и у бошњачкој језичкој политици у Босни и Херцеговини, гдје је у току нека врста тихе (лагане) кроатизације аутохтоног језичког израза. Појединачних примјера идиосинкратичког усмјерења у редизајнирању језика има и у неким интелектуалним круговима у Црној Гори. У Србији је идиосинкразија има интерну боју, тј. огледа се у томе што појединци или група истомишљеника намеће своје субјективно језичко осјећање већини говорника.

ЛИТЕРАТУРА

- Анић³ 1998: Владимир Анић, *Рјечник хрватскога језика*, Загреб.
- Бабић 1956/57: Стјепан Бабић, „Туђицама се удаљујемо од свога народа”, *Језик В*, 92-95.
- Белић 1932: Александар Белић, *Српскохрватски књижевни језик*, *Наш језик I*, св. 2, 33—38.
- Бугарски 1996: Ранко Бугарски, *Увод у општу лингвистику*, Београд.
- Вајзовић 2001: Ханка Вајзовић, „Савремена језичка ситуација у Босни и Херцеговини – комуникативна и симболичка функција језика”, ин: *Језик и демократизација*, Сарајево, 79-93.
- Vajnebrger 2003: Helmut Weinberger, *Hrvatski i srpski*, in: *Komparacja i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich 1: Słowotwórstwo/Nominacja*, Universität Innsbruck – Institut für Slawistik/Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 171-179.
- Кордић 2004: Сњежана Кордић, „Аутизам хрватске филологије”, *Књижевна република II*, 7-8, Загреб, 254-280.
- Кордић 2006 а: Сњежана Кордић, „Језик и идентитет”, *Књижевна република ИВ*, 1-2, Загреб, 217-221.
- Кордић 2006 б: Сњежана Кордић, „Балканац из Осла”, *Књижевна Република ИВ*, 9-10, Загреб, 228-236.
- Menesland 2001: Svein Mønnesland, „Sociolingvistička situacija deset godina poslije raspada Jugoslavije”, in: *Jezik i demokratizacija*, Sarajevo, 17-24.
- Pranjковић 1997: Ivo Pranjковић, *Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik*, in: *Język wobec przemian kultury*, Katowice, 1997, стр. 50-59.
- Прањковић 1999: Иво Прањковић, Наопака језична политика и „спајање народа”, *Вијенац*, гласило Матице хрватске. (Цитирано према интернет издању).

Прањковић 1999: Иво Прањковић, „Кроатизми и србизми”, Вијенац 137, Загреб (Цитирано према интернет издању).

Selimski 2003: Ludvig Selimski, „Projavi na tendencijata kьm internacionalizacija v juьnoslavjanskite ezici ”, in: Komparacija systemow i funkcionowania wspolczesnych jьzykw sьlowiaьskich, 1, Sьlowotw6rstwo/Nominacija, Opole, стр. 103-104.

Списи 1999: Списи одбора за стандардизацију српског језика II, Београд.

Станчић 1982/83: Андрија Станчић, „Стране речи – сметња споразумевању”, Језик XXX, 97-100.

Симић 1996: Радоје Симић, „Нормативистика, стандардологија, кодикологија (лингвистичка)”, ин: Стандардизација терминологије, Београд: Савезни завод за стандардизацију, Институт САНУ, УУ форум квалитета, 45-48.

Скворцов 1967: Скворцов Л. И., „Культура речи и лексическая идиосинкрязия”, Русская речь, Н° I, Москва 1967, 53—59).

Ђорић 2003: Божо Ђорић, „Лингвоалхемичари”, Српски језик VIII/1-2, Београд.

Ђорић 2005: Божо Ђорић, „Злоупотреба једног лингвистичког термина”, Шести лингвистички скуп ‘Бошковићеви дани’, ЦАНУ, Подгорица, стр. 21-27.

Ђорић 200: „Српски језик у кривом огледалу компаративистике”, ин: Славистика и общесто, Софија, 126-130.

Хаџиефендић 2001: Ремзија Хаџиефендић-Ђарић, „Методе и модели у лингвистици с аспекта друштвених промјена”, ин: Језик и демократизација, Сарајево.

Шкиљан ³1987: Дубравко Шкиљан, *Поглед у лингвистику*, Загреб: Школска књига.

Шкиљан 2002: Дубравко Шкиљан, *Говор нације*, Загреб.

Штркаљ 2003: Кристина Штркаљ, „Кад лингвистиком равна политика”, Књижевна република I, 5/6, 174-185.

Воџо ЋОРИЋ

IDIOSYNCRASY AS PRINCIPLE OF LANGUAGE POLICY

Summary

It is known that the language policy, according to its very nature, should be directed to improvement of the supra-regional communication in a language space. In the Serbo-Croatian space, nevertheless, exactly the opposed trend dominates the language policy. In such a policy (or language policies) one easily can recognize the elements that perfectly well could be presented and described with the notion *idiosyncrasy*. The term, generally, refers to the cases of publicly expressed antipathy toward certain individual words, but it could enhance other language details too. In such an interpretation, the *idiosyncrasy* enhances two phenomena more: (a) *emotionally motivated negative attitude toward a language means* and (b) *a subclass of the linguistic purism* (Skvorcov 1967). Sometimes and somewhere, the *idiosyncrasy* appears to be the important, if not even the most important principle of a language policy.

